

АСАБЛІВАСЦІ ЎЖЫВАННЯ АДАПАНІМНАЙ ЛЕКСІКІ Ў АРЭАЛЕ ЗАХОДНЕПАЛЕСКІХ ГАВОРАК БЕРАСЦЕЙШЧЫНЫ

Зоя Заіка (Брэст)

Беларуская айканімія як самастойны напрамак даследаванняў, асноўнай мэтай якога з'яўляецца вывучэнне адзінак называння беларусаў, канчаткова пакуль яшчэ не склалася. Адапанімныя дэрываты захоўваюць каштоўны матэрыял для вывучэння агульнай гісторыі народа, яго культуры, сацыяльна-эканамічных умоў жыцця, дае слоўны матэрыял для больш глыбокага вывучэння гістарычнага слоўніка, а для мовазнаўцаў – семантычную матывацыю і дэрывацыйную структуру оніма і адапанімнай лексікі, спецыфічныя сродкі іх утварэння, змянення і распаўсюджвання.

Тэрыторыя брэсцка-польскага памежжа – частка тэрыторыі Заходняга Палесся Беларусі, гісторыка-этнаграфічны рэгіён, які вылучаецца самабытнымі гаворкамі [1], што супрацьстаяць асноўнаму масіву беларускіх гаворак і маюць шэраг агульных рыс з заходнепалескімі гаворкамі Польшчы і Украіны. Пытанне ўнармавання адапанімнай лексікі Беларусі, асабліва арэала брэсцка-польскага памежжа, застаецца актуальным. Для больш поўнага ведання сістэмы і механізму адапанімнага словаўтварэння арэала Заходняга Палесся мы звяртаемся, у першую чаргу, да вусна-гутарковай практыкі бытавання адапанімных лексем гэтага рэгіёна Берасцейшчыны. Безумоўна, працэс адапанімнага словаўтварэння павінен вызначацца ўсёй сукупнасцю лінгвістычных фактараў, і пры гэтым неабходна ўлічваць правілы гістарычнай фанетыкі і словаўтварэння. На нашу думку, адным з прынцыпаў утварэння адапанімных дэрыватаў можна лічыць аналіз адапанімнай лексікі на сінхронным зрэзе, якая стваралася на працягу стагоддзяў у маўленчым асяроддзі і прайшла выпрабаванне часам. Найбольш прадуктыўныя з іх могуць класіфікавацца, як нарматыўныя.

Ва ўрэгуляванні правапісу назваў беларускіх паселішчаў і ўтвораных ад іх прыметнікаў важную ролю адыграў «Слоўнік назваў населеных пунктаў Брэсцкай вобласці» Я. П. Рапановіча [5]. Аднак у слоўніку не зафіксаваны поўны рэестр назваў населеных пунктаў арэала Заходняга Палесся Берасцейшчыны. У некаторых выпадках не была захавана паслядоўнасць перадачы мясцовых сучасных энцыклапедычных форм. Таму ў 2010 годзе пад кіраўніцтвам В. П. Лемцогавай выйшаў нарматыўны даведнік «Назвы населеных пунктаў. Брэсцкая вобласць» [4], у які ўвайшлі ўсе без выключэння назвы паселішчаў і ўтвораныя ад іх ад'ектонімы ў іх сучасным фанетычным і арфаграфічным афармленні.

І ўсё ж адапанімнае словаўтварэнне застаецца маладаследаваным. У першую чаргу гэта датычыць адапанімных ад'ектонімаў і катайконімаў, якія нараджаюцца і бытуюць пераважна ў народных гаворках. Сярод гэтых утварэнняў ёсць устойлівыя, унармаваныя

(гэта, як правіла, шырока вядомыя ўтварэнні ад асноў назваў гарадоў), але нярэдка даводзіцца мець справу з утварэннямі тэрытарыяльна абмежаванымі, варыянтамі, якія патрабуюць даследавання і ўнармавання.

Аktуальнасць вывучэння словаўтваральнай структуры адтапанімнай лексікі вызначаецца не толькі яе неўрэгуляванасцю, але і тым, што як спецыфічны словаўтваральны разрад яна ўяўляе цікавасць з пункту гледжання яе месца ў сістэме словаўтварэння.

Фактычны матэрыял з тэрыторыі Брэсцкай вобласці паказвае, што ад’ектонімы і катайконімы з’яўляюцца важнай крыніцай пры ўстанаўленні матывацыі саміх тапонімаў, паколькі значная іх частка ўтворана не ад сучасных формаў тапонімаў, а ад старажытных. Напрыклад, мясцовы прыметнік *дарагічынскі* сведчыць пра тое, што сучасная форма назвы горада Драгічын хутчэй за ўсё, больш позняя, узнікла пад уплывам польскай мовы, першапачаткова назва мела форму *Дарагічын* (менавіта так яна і зараз гучыць у вуснах старажылаў). У мясцовых найменнях *богалушанскі*, *моставэц* пазначаліся назвы вёсак *Багалуша* і *Каралеўскі Мост*, якія зараз называюцца інакш – адпаведна *Белавуша* і *Камянюкі*.

Для таго, каб намеціць агульныя правілы ўтварэння новых тананімічных прыметнікаў для сучаснага перыяду і правесці ўнармаванне наяўных прыметнікаў, пажадана прааналізаваць стан словаўтварэння беларускіх ад’ектонімаў у розных дыялектных зонах.

У сучаснай беларускай мове ад’ектонімы ўтвараюцца пры дапамозе суфікса *-ск-і* (*-цк-і*) і яго вытворных *-інск-і*, *-енск-і*, *-анск-і*, *-оўск-і* і іншых. Нярэдка для адной тэрыторыі тыповымі аказваюцца адны мадэлі, а для другой – другія. Гэта тлумачыцца тым, што тапонімы і ад’ектонімы ўзнікаюць і функцыянуюць у сістэмах розных дыялектных зон, а таму знаходзяцца ў залежнасці ад моўных асаблівасцей, уласцівых для гэтых сістэм. У літаратурнай мове склаліся свае мадэлі, але ў яе рэгулярна пранікаюць мадэлі з розных дыялектаў, што з’яўляецца адной з асноўных прычын адсутнасці строгіх нормаў.

Пры ўтварэнні прыметнікаў істотнае значэнне мае род тапонімаў і характар іх асноў. У межах словаўтваральнага разраду ад’ектонімаў на тэрыторыі Брэсцкай вобласці вылучаецца шэсць асноўных словаўтваральных тыпаў [6], вызеленых паводле фармальных паказчыкаў граматычнага роду матывавальных тапонімаў: а) ад’ектонімы, матываваныя тапонімамі ў форме мужчынскага роду; б) ад’ектонімы, матываваныя тапонімамі ў форме жаночага роду; в) ад’ектонімы, матываваныя тапонімамі ў форме ніякага роду; г) ад’ектонімы, матываваныя тапонімамі ў форме множнага ліку; е) ад’ектонімы, матываваныя састаўнымі тапонімамі.

Ад тапонімаў мужчынскага роду з цвёрдай, мяккай і зацвярдзелай асновай і асновай на *г*, *к*, *х* прыметнікі ўтвараюцца пры дапамозе суфікса *-ск* (*-цк*): *Гарадо́к* – *гарадо́цкі*, *Дварэ́ц* – *дварэ́цкі*, *Смо́лін* – *смо́лінскі*, *Сто́лін* – *сто́лінскі*, *Усо́х* – *усо́шскі*, *Церабяжо́ў* – *церабяжо́ўскі*.¹

Далучэнне суфікса да асновы тапоніма ў большасці выпадкаў не суправаджаецца якімі-небудзь марфалагічнымі або фанетычнымі зменамі на стыку марфем: *Куры́н* – *куру́нскі*, *Лядзе́ц* – *лядзецкі*, *Рудаве́ц* – *рудавецкі*.

Ад асноў тапонімаў жаночага роду прыметнікі ўтвараюцца як пры дапамозе суфікса *-ск*, так і яго ўскладненых варыянтаў *-анск-і* (*-янск-і*), *-енск-і*, *-аўск-і*, *-оўск-і*. Але

¹ Тут і далей прыклады падаюцца спрошчанымі арфаграфічнымі сродкамі беларускай мовы.

найбольш паслядоўна выкарыстоўваюцца суфіксы *-анск-і(-янск-і)*, *-енск-і*, *-ск-і*, *(-цкі-і)*: *Азярніца – азярніцкі*, *Гаравіца – гаравіцкі*, *Заверша – завершанскі*, *Чамля – чамленскі*, *Зарэчка – зарэчанскі*, *Бучамля – бучамлянскі*. Усе гэтыя суфіксы выкарыстоўваюцца пры ўтварэнні прыметнікаў і ад тапонімаў з фіналяй *-а*, якія па структуры роўныя апелятывам з розным гукавым складам: *Бяро́за – бяро́заўскі*, *Гужа – гужаўскі*, *буда – буднянскі*, *Дуброва – дубровенскі*, *Рудня – руднянскі*, *Перамога – перамогаўскі*. Па тых жа мадэлях утвараюцца прыметнікі ад этымалагічна цёмных тапонімаў з фіналяй *-а* тыпу: *Бродча – бродчанскі*, *Валішча – валішчанскі*, *Валішчанка – вашчанскі*, *Вільга – Вільганскі*, *Ліхча – ліхчанскі*, *Лоша – лошанскі*, *Рухча – рухчанскі*.

Якой-небудзь заканамернасці пры ўтварэнні прыметнікаў ад дадзенай катэгорыі назваў не назіраецца, асабліва ў межах рэспублікі, бо побач з прыведзенымі прыкладамі сустракаюцца такія ўтварэнні, як *Буда – будаўскі*, *Гута – гутаўскі*. Але дамінуюць дзве мадэлі *-анск-і(-янск-і)* і *-енск-і*. З суфіксам *-оўск-і* ўтварэнні вельмі рэдкія і часцей за ўсё варыянтныя.

Найбольшую цікавасць уяўляюць прыметнікі, утвораныя пераважна пры дапамозе суфіксаў *-ск-і* і *-аўск-*. Суфікс *-ск-* часцей за ўсё далучаецца да асноў тапонімаў на *-аўка (-оўка)*, *-еўка*, *-анка (-янка)*, у якіх фінальная частка *-ка* адсякаецца: *Багуслаўка – багуслаўскі*, *Барысаўка – барысаўскі*, *Гайкоўка – гайкоўскі*, *Дубаўка – дубаўскі*, *Глінянка – глінянскі*.

З суфіксам *-аўск-* утвараюцца прыметнікі ад тапонімаў, у якіх *к* непасрэдна прымыкае да зычнага кораня (прычым зычны *к* захоўваецца): *Глінка – глінкаўскі*, *Грушка – грушкаўскі*, *Навінка – навінкаўскі*, *Жабінка – жабынкаўскі*, *Зарэчка – зарэчкаўскі*. Гэта дзве асноўныя (апорныя) мадэлі. Асабліва ўстойлівая першая, дзе можна назіраць толькі асобныя адхіленні: *Барысаўка – барысаўскі*, *Сасноўка – саснянскі*. Што датычыць утварэння прыметнікаў ад асноў, да якіх далучаецца суфікс *-аўск-*, то ў брэсцкіх гаворках могуць выкарыстоўвацца і іншыя суфіксы: *Волька – волецкі*, *Асека – асецкі*, *Кубёлка – кубэльскі*, *Лука – лукскі*.

У гаворках Брэстчыны пры ўтварэнні прыметнікаў ад тапонімаў на *-ка* часцей за ўсё назіраецца дэзафіксацыя фарманта *-к*: *Гайкоўка – гайкоўскі*, *Галёўка – галёўскі*, *Кабёлка – кабёльскі*. І толькі ў асобных выпадках гэтая з’ява не мае месца: *Глінка – глінкаўскі*, *Грушка – грушкаўскі*, *Каменка – каменкаўскі*.

Пры ўтварэнні мадэляў ад’ектонімаў ад тапонімаў на *-ка* нормай трэба лічыць далучэнне да поўнай асновы тапоніма суфікса *-аўск-і*: *Багуслаўка – багуслаўкаўскі*, *Барысаўка – барысаўкаўскі*, *Смалярка – смаляркаўскі*.

Адтапанімныя дэрываты ў арэале Заходняга Палесся маюць шматлікія варыянтныя формы, якія ўключаны ў «Слоўнік тапонімаў і адтапанімічных дэрыватаў у арэале заходнепалескіх гаворак» [2].

Сярод адтапанімічных дэрыватаў катайконімы – самыя старажытныя ўтварэнні ў большасці славянскіх моў. Утварэнне катайконімаў – лагічны працэс маўленчай дзейнасці, які імкнецца да лаканічнасці моўных сродкаў. Пад уплывам разнастайных этнагенічных працэсаў, моўных кантактаў у арэале заходнепалескіх гаворак утварыліся варыятыўныя формы асабовых жаночых і мужчынскіх намінацый. Словаўтваральны тып з суфіксам *-ец* і яго вытворнымі (*-анец*, *-янец*, *-інец*, *-овец*, *-енец*) – самы прадуктыўны пры ўтварэнні катайконімаў мужчынскага роду, які аказаўся найбольш устойлівым у часе. Пры дапамозе гэтага суфікса катайконімы ўтвараюцца ад розных тыпаў айконімаў (*в. Стасюкі – стасюковец*, *в. Бухлічы – бухлічанец*, *в. Ліпава – ліпавец*). Найбольш цікавым

у этнічным плане з’яўляецца словаўтваральны тып з маскулінным суфіксам *-іца* (*-ыца*, *-аніца*), пры дапамозе якога ўтвараюцца катайконімы мужчынскага роду (*рухчаніца* ад в. *Рухча*, *сямігошчаніца* ад в. *Сямігосцічы*). Гэты тып сканцэнтраваны пераважна ў межах Столінскага, Пінскага, Іванаўскага, Драгічынскага раёнаў. Па назіраннях даследчыкаў, мужчынскі тып на *-іца* старажытны, сустракаецца на землях ранняга славянскага засялення, у прыватнасці, яго сляды выяўлены ў Закарпацці, Галіччыне, Чарнігаўшчыне, Кіеўшчыне, Ровеншчыне, Мазыршчыне, Беласточчыне, Белападляшшы.

Ад асобных тапонімаў марфалагічныя формы катайконімаў у народнай мове не ўтвараюцца. Найчасцей гэта датычыць новых назваў. Апрача знешніх (сацыяльных) прычын, вялікую ролю адыгрываюць унутрымоўныя фактары. У прыватнасці, адсутнасць гэтых форм можа быць абумоўлена і структурай тапонімаў. У такіх выпадках замест іх (катайконімаў) выкарыстоўваюцца аналітычныя варыянты ў форме субстантываваных прыметнікаў або субстантыва з прыназоўнікам (тыпу *кобрынскі*, г.зн. *З Кобрына*).

Дэрывацыйныя рады адтапанімнай лексікі ў арэале заходнепалескіх гаворак прадстаўлены па-рознаму. Найбольш поўна рады адтапанімных дэрыватаў звязаны з самымі даўнімі пасяленнямі. З асновамі такіх тапонімаў звязаны фемінныя, маскулінныя і множналікавыя катайконімы:

Агдамер // *Огдэмэр агдамерскі / огдэмэрскы; агдамерцы / огдэмэрцы; (адз. м.) агдамерац / огдэмэрэц; (ж.) агдамерка / огдэмэрка (Др.). Альпень* // *Ольпень альпенскі / ольпэнскі; альпенцы / ольпэнцы, (адз.) альпенец / ольпэнэц, альпенка / ольпэнка (Ст.) [2].*

Некаторыя намінацыі з гэтых радоў маюць шэраг варыянтаў (фанетычныя, марфалагічныя, лексічныя). Гэтыя з’явы звычайна звязаны з міграцыяй насельніцтва, перайменаваннем былых назваў, білінгвістычным моўным асяроддзем, асаблівасцямі дыялектнай мовы і іншымі экстралінгвістычнымі і гістарычнымі фактарамі. Напрыклад: *Абрамава* // *Абрамуво, абрамаўскі / абрамувскі; абрамаўцы / абрамувці, абрамавец / абрамувэц, абрамчук, з Абрамува, абрамаўка/ абрамувка, абрамчанка, абрамчучка (Кам.). Багуславка// Богуславка Прыбрыдде, багуслаўскі / богуславскый; багуслаўцы / богославці, прыбрыдці, адз. багуславец/ богославэц, з Прыбрыддзя, багуславка / богославка, прыбрыдка (Мал.) [2].*

У больш позніх пасяленнях адтапанімныя дэрываты прадстаўлены не заўсёды поўна. Найчасцей адсутнічаюць фемінныя намінацыі або фемінныя і маскулінныя: *Агова* // *Огово агоўскі / оговьскі; агоўцы / оговьцы, адз. з Агова (м.) / з Огова (м.), з Агова (ж.) / Оговьска (ж.), з Огова (ж.). Адамкова* // *Адамова, адамкоўскі / адамовьскі, адамкоўцы / одамівці, адамковец (м.), з Адамкова / одамівіца (м.), з Адамкова (ж.) / одамівьска (ж.) (Др.).*

Калі ж на марфемным шве адбываецца фанематычная несумяшчальнасць або адсутнасць моўнай практыкі, тады катайконімы ўтвараюцца шляхам ад’ектывацыі або апісальным спосабам. Спосаб ад’ектывацыі характэрны і для размоўнага стылю, і для літаратурнай мовы, апісальны спосаб утварэння характэрны для афіцыйнай літаратуры.

Спрэчным застаецца пытанне аб утваральнай аснове назваў асоб жаночага полу: з’яўляюцца яны другаснымі ў адносінах да аднакарэнных мужчынскіх ці маюць з імі агульны карань.

Дэрывацыйныя працэсы катайконімаў у беларускім мовазнаўстве суадносяцца з агульнымі тэндэнцыямі развіцця словаўтваральнай сістэмы беларускай мовы ў цэлым і разглядаюцца як другасныя ў адносінах да аднакарэнных мужчынскіх.

Катайконімы жаночага роду ў арэале гаворак Заходняга Палесся намі разглядаюцца як жаночыя асабовыя намінацыі, структурна суадносныя з мужчынскімі. Статыстычны

аналіз падцвярджае гэтак палажэнне – 68% катайконімаў жаночага роду ўтварылася па гэтай схеме, напрыклад: *столінэц – столінка* г. Столін, *пінчук – пінчучка* г. Пінск, *сэльчук – сэльчучка* в. Сялец. На карысць таго палажэння, што ўтваральнай асновай для жаночых асабовых намінацый з’яўляюцца аднакарэнныя мужчынскія асабовыя намінацыі, гаворыць той факт, што семантыка асабовай жаночай намінацыі складаецца з агульнага значэння, выражанага суадноснай мужчынскай намінацыяй, і значэння суфікса жаночага роду або без яго: в. *Відзібар – відзіборэц* (м. І ж.); в. *Цэрабьяжаў – тэрэбэжовэц* (м. І ж.) і в. *Відзібар – відзіборэц – відзіборка*; в. *Церабьяжоў – тэрэбэжовэц – тэрэбэжовка*. Пераважная колькасць катайконімаў жаночага роду суадносіцца з катайконімамі мужчынскага роду. Пры ўтварэнні карэляцыйных пар адбываецца замена маскуліннага суфікса на фемінны: *бэрэжэнка – бэрэжэнэц – в. Беражное (Ст.), подбілка – подбілэц – в. Падбела (Кам.)*.

Для ўтварэння катайконімаў жаночага роду найбольш рэгулярна выкарыстоўваюцца суфіксы *-к(а), -анк(а), -чанк(а), -лянк(а), -чых(а)*, якія ўступаюць у карэляцыйныя пары з суфіксамі *-ец/-эц (ольшанка – ольшанэц – в. Альшаны); -авец/-явец, -овец/-евец (вувковка – вувковэц – в. Вувька, быстровка – быстроец – в. Быстрыца); -анец/-янец, -енец/-інец (гольчанка – гольчанэц – в. Вугалец, мотолянка – мотолянэц – в. Моталь)*.

Найбольш прадуктыўнымі карэляцыйнымі парамі з’яўляюцца *-к(а) – -анін/-янін (дворчанка – дворчанін – в. Дварэц, стружанка – стружанін – в. Струга)*. Малапрадуктыўнымі можна лічыць карэляцыйныя пары *-к(а) – -чанін, -чанец (новосэльчанка – новосэльчанін – в. Навасёлкі); -к(а) – -ук/-юк, -чук (опачучка – опачук – в. Апака, сэльчучка – сэльчук – в. Сялец); -унка – -ун (бусунка – бусун – в. Буса)*.

У большасці асабовых намінацый націск вытворнай і ўтваральнай асноў супадае і найчасцей прыпадае на перадапошні склад: *мотолянка – мотолянэц – в. Моталь, дубычанка – дубычанэц – в. Дубічы*.

Прынцып намінацыі ад’ектонімаў і катайконімаў паслядоўна адпавядае прынцыпу намінацыі тапонімаў, якія нараджаюцца не стыхійна ў народнай словатворчасці, а зацвярджаюцца на падставе спецыяльнага палажэння аб «Тапанімічнай камісіі». Сёння адтапанімічныя дэрываты (ад’ектонімы і катайконімы) нараджаюцца пад уплывам афіцыйна-дзелавога стылю праз грамадска-сацыяльныя інстытуцыі. Сфера пашырэння адтапанімічных дэрыватаў не абмяжоўваецца дыялектна-бытавым або афіцыйна-дзелавым маўленнем, яны характэрны і для мастацкай, навуковай, публіцыстычнай, навукова-папулярнай літаратуры. Разам з актывізацыяй ужывання ад’ектонімаў і катайконімаў з’явілася патрэба ў актывізацыі заканамернасцяў у адтапанімічнай словаўтваральнай сістэме.

Асноўны спосаб утварэння маскулінных катайконімаў ад састаўных айконімаў [2] – ад атрыбутыўнага, субстантыўнага ці першага і другога кампанентаў разам – суфіксальны. Выбар суфікса залежыць ад фонамарфемнай будовы асновы зыходнага кампанента, на які пры гэтым уплываюць экстралінгвістычныя фактары [3].

Ва ўсіх выпадках пры ўтварэнні катайконімаў аснова кампанента, які знаходзіцца ў прэпазіцыі, спалучаецца з асновай другога кампанента без усячэння злучальнай галоснай а (*о*). Звычайна ў постпазіцыі стаіць субстантыў, які выражаны назоўнікам, ад фіналі якога залежыць выбар дэрывацыйнага суфікса пры ўтварэнні катайконіма: *Люты Бор – лютэбурэц, Старое Сяло – старосілэц*.

Азначальны кампанент састаўных айконімаў выражаецца якасным, адносным або прыналежным прыметнікам. Самую шматлікую групу ў брэсцка-пінскіх гаворках

складаюць састаўныя айконімы, у якіх атрыбутыўны кампанент выражаны якасным прыметнікам: *Вялікія Вікаравічы, Зялёны Бор, Малады лес, Малы Халажын, Новая Папіна, Старое Сяло, Тоўсты Дуб*. Катайконімы ад гэтых айконімаў часцей за ўсё ўтвараюцца ад аднаго з кампанентаў. Выбар азначальнага ці субстантыўнага кампанента пры ўтварэнні катайконіма залежыць ад семантыкі якаснага прыметніка. Калі якасныя прыметнікі ў складзе састаўных айконімаў утвараюць антанімічныя пары: вялікі – малы, стары – малады (новы) і сінанімічныя парадкавыя лічэбнікі ў напісанні словам або лічбай: першы, I, другі, 2, II, то катайконімы звычайна ўтвараюцца ад другога кампанента, выражанага назоўнікам: *Вялікае Малішава – малішовец, Малая Плошніца – плошнічаніца, Вялікія Прылукі – прылуковец, Новая Папіна – попэнец, Старое Рашатова – рошатовец*.

У тым выпадку, калі атрыбутыўны кампанент адыгрывае асноўную намінацыйную функцыю (маюцца на ўвазе суседнія паселішчы), ён абавязкова ўдзельнічае ва ўтварэнні катайконімаў: *Вялікія Дварцы – вэлікодворец, Малыя Арлы – малоорловец, Новая Папіна – новопопэнец, Старое Рашатова – старорошатовец, Малы Халажын – малохоложынц, Старое Сяло – старосілц, Новы Двор – новодворец*.

Калі ж якасны прыметнік указвае на характарыстыку аб'екта ці на знешнюю прыкмету, закон эканоміі мовы тут праяўляецца ў своеасаблівай форме. Катайконім у большасці выпадкаў утвараецца ад першага кампанента, выражанага прыметнікам: *Зялёны Бор – ззеленц, Мокрая Дуброва – мокрэнец*. Утварэнне катайконімаў ад атрыбутыўнага кампанента на Брэстчыне адзначаецца рэдка. Часцей у прыведзеных вышэй выпадках катайконімы ўтвараюцца ад асноў абодвух кампанентаў.

У састаўных айконімаў «адносны прыметнік + назоўнік» азначальнае слова ўказвае на месца знаходжання аб'екта, на від расліннасці, прызначэнне аб'екта. Невялікая колькасць катайконімаў, утвораных ад састаўных айконімаў «адносны прыметнік + назоўнік», абумоўлена тым, што назваў гэтага тыпу на тэрыторыі заходнепалескіх гаворак нямнога.

Характэрным з'яўляецца ўтварэнне ад іх катайконімаў са складанай асновай ад азначальнага і субстантыўнага кампанентаў: *Бронная Гара – бронагорц, Святая Воля – святовалец*. Ад асобных айконімаў гэтага тыпу, у першую чаргу з-за складанасці іх фонамарфемнай структуры, катайконімы ўтвараюцца толькі ад субстантыўнага кампанента: *Заходняе Здзітава – здытовец, Верхні Церабежоў – тэрэбужовец, Падбельскія Агароднікі – горіднык, Усходняе Здзітава – здзітовец*.

Адносна невялікую групу складаюць састаўныя айконімы на тэрыторыі Брэстчыны з атрыбутыўным кампанентам, выражаным прыналежным і адносна-прыналежным прыметнікам: *Каралёў Мост, Касцінская Бяроза, Воўчыя Горы, Каралёўскі Камень*. У ролі прыналежага прыметніка можа выступаць назоўнік са значэннем прыналежнасці: *Давыд(аў)-Гарадок – г ородчук*. У некаторых выпадках утвараюцца толькі множналікавыя катайконімы: *Воўчыя Горы – вовчэгорцы, Касцінская Бяроза – костынскобырозянці*.

На нарматыўнасць прэтэндуюць перш за ўсё катайконімы, утвораныя ад двух кампанентаў тыпу *навадворац ад Новы Двор, старарашатовец ад Старое Рашатова, мокрадубровец ад Мокрая Дуброва, зялёнаборац ад Зялёны Бор, вялікамалішавец ад Вялікае Малішава, малаарловец ад Малыя Арлы*.

У арэале брэсцка-пінскіх гаворак пры ўтварэнні катайконімаў ад састаўных айконімаў у большасці выпадкаў выкарыстоўваецца адзін кампанент. Гэта тлумачыцца тым, што пэўны дэрыват, асабліва, калі ён утвораны ад назвы невялікай вёскі, пашыраны

на абмежаванай тэрыторыі, і няма неабходнасці ўдакладняць асабовую намінацыю ад'ектыўнымі ці субстантыўнымі адносінамі. Пры гэтым у пераважнай большасці выпадкаў катайконім утвараецца ад азначаемага (назоўніка) кампанента.

У працэсе адтапанімнага вар'іравання адбываецца функцыянальная пераправерка жыццяздольнасці канкурыруючых элементаў і канчатковы адбор для агульнамоўнага ўжывання.

У цэлым функцыянаванне айконімаў і адтапанімных дэрыватаў у арэале заходнепалескіх гаворак у асноўным падпарадкоўваецца працэсу словаўтварэння ў роднай мове. Дыялектная спецыфіка іх праяўляецца галоўным чынам на фанетычным, акцэнталагічным і марфалагічным узроўнях.

Літаратура

1. Клімчук, Ф. Д.: Гаворкі Заходняга Палесся: фанетычны нарыс / Ф. Д. Клімчук. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 128 с.
2. ЗАЙКА, З. М.: Слоўнік тапонімаў і адтапанімных дэрыватаў у арэале заходнепалескіх гаворак / З. М. Зайка. – Брэст, 2001. – 68 с.
3. ЗАЙКА, З. М.: Аб утварэнні катайконімаў мужчынскага роду ад састаўных айконімаў / З. М. Зайка // Украінска філалогія: школа, постаці, праблемы. – Львов, 1999. – С. 48–50.
4. ЗАЙКА, З. М.: (у суаўтарстве). Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь: Брэсцкая вобл. : нармат. давед. / пад рэд. В. П. Лемцюговай. – Мінск : Тэхналогія, 2010. – 319 с.
5. Рапановіч, Я. Н.: Слоўнік назваў населеных пунктаў. Брэсцкая вобласць. – Мінск : 1980.
6. ЗАЙКА, З. М.: Словаўтварэнне адтапанімічных пріметнікаў (на матэрыяле гаворак Брэсцкай вобласці) // Беларуская лінгвістыка. – Мінск : 1994. – Вып. 44. – С. 27–34.

Рэзюмэ

У артыкуле характарызуецца словаўтваральныя працэсы адтапанімных дэрыватаў у арэале гаворак Загодняга Палесся Берасцейшчыны. На матэрыялах «Слоўніка тапонімаў і адтапанімных дэрыватаў у арэале заходнепалескіх гаворак» выяўлены структурна-семантычныя адносіны паміж утваральнай і вытворнай асновамі, якія прадугледжваюць сувязь і паміж самімі дэрыватамі як элементамі мікрасістэмы ў складзе агульнай сістэмы мовы. Прааналізаваны словаўтваральныя тыпы і мадэлі ад'ектонімаў і катайконімаў, паказана іх прадуктыўнасць, ступень распаўсюджанасці і адметнасць ужывання, тэндэнцыя развіцця і функцыянавання.

Resumé

V článku jsou charakterizovány slovtvorné procesy detoponymních derivátů v areálu nářečí Západního Polesí v Brestské oblasti. Na materiálech Slovníku toponym a detoponymních derivátů v areálu západopoleských nářečí jsou ukázány strukturně-sémantické vztahy mezi slovtvorným a derivačním základem, které předpokládají souvislost i mezi deriváty jako elementy mikrosystému v rámci celého jazykového systému. Analyzovány jsou slovtvorné typy a modely adjektonym a katoikonym, je ukázána jejich produktivnost, stupeň rozšíření a zvláštnost jejich užívání, jejich vývojové a funkční tendence.